

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

I DEBATA

Pomirenje u regionu iz ugla različitih aktera u zemlji i regionu

24. decembar 2015, PR Centar Podgorica
Transkript

Tamara Milaš:

Dobar dan, moje ime je Tamara Milaš, saradnica sam na programima u Centru za građansko obrazovanje, a ujedno sam i portparolka Koalicije za REKOM u Crnoj Gori, i moderiraću današnju debatu. Tema današnje debate je „Pomirenje u regionu iz ugla različitih aktera u zemlji i regionu“, a organizuje je Centar za građansko obrazovanje (CGO), kao referentna članica Koalicije za REKOM. Ova debata predstavlja jednu od 15 debata koje se organizuju u regionu, sa ciljem otvaranja jednog šireg prostora za dijalog o pomirenju i načinu na koji se pomirenje razumije, pri čemu, naravno, želim da stavim akcenat i na mehanizam koji predlaže Koalicija za REKOM.

Pomirenje ne možemo posmatrati samo iz jednog ugla. Zato mi danas ovdje okupljamo ljude iz različitih sektora društva, kao što je to uvijek činila Koalicija za REKOM, da bi se kroz prizmu jedne šire perspektive razgovaralo o pomirenju, ali i o samom procesu REKOM-a.

Kratko ću se osvrnuti na proces Inicijative za REKOM. Dakle, Inicijativa za REKOM okuplja brojne organizacije civilnog društva i pojedince iz regiona u zagovaranju uspostavljanja Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava koje su se dogodili na teritoriji nekadašnje SFRJ od početka 1991. do kraja 2001. Komisija bi kroz svjedočanstva i dokumente stremila sastavljanju

popisa svih poginulih, ubijenih, zatvaranih, mučenih i prognanih osoba iz svih ratova sa područja nekadašnje Jugoslavije. Naši naponi traju više od deset godina, i do danas smo okupili preko 2.000 organizacija iz regiona. Podsjetila bih da je Koalicija za REKOM od oktobra 2008. godine do marta 2011. godine vodila intenzivan konsultativni proces o potrebama žrtava i mandatu regionalnog tijela za otkrivanje i javno iznošenje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. U oblikovanju Prijedloga Statuta REKOM-a učestvovalo je čak preko 6.700 predstavnika civilnog društva, uključujući organizacije za ljudska prava, žrtve, porodice žrtava, pravnike, umjetnike, pisce i druge ugledne pojedince, profesionalno i lično zainteresovane da svojim ličnim angažovanjem doprinesu uspostavljanju pravde i pomirenja u regionu bivše Jugoslavije. Koalicija za REKOM je usvojila prijedlog Statuta 26. marta 2011, a peticiju za osnivanje Regionalne komisije je tokom maja i juna 2011. potpisalo preko pola miliona građana iz postjugoslovenskih zemalja, od čega iz Crne Gore preko 33.000 građana i građanki.

Inicijativa za REKOM je od juna 2013. godine ušla u fazu kada su predsjednici država u regionu imenovali lične izaslanike u zvaničnu Regionalnu ekspertsku grupu za REKOM, koji su dalje nastavili usaglašavanje stavova oko Statuta za REKOM, a od tada teče i proces zagovaranja REKOM-a sa najvišim donosiocima odluka u državama regiona.

Ako u 2016. godini bude političke podrške, koja je pokazana u jednom obimu tokom 2014. i 2015. godine, onda ima ozbiljnih izgleda da postjugoslovenske zemlje, prvi put u istoriji postkonfliktnih društava, samostalno započnu sa izgradnjom regionalnog mehanizma za suočavanje sa prošlošću koji ima potencijal da otkloni nedostatke krivične pravde i političku blokadu otkrivanja preostalih masovnih grobnica, da ustanovi činjenice o svim ratnim zločinima, da osigura poštovanje ličnih iskustava i dostojanstva drugih. Koalicija takođe radi na pridobijanju njihove podrške, tačnije javni zagovarači REKOM-a rade na tome, a naš dalji fokus jeste na osnivanju REKOM-a i podršci radu Komisije.

Ja ću podsjetiti da su oružani sukobi, koji su se desili na prostorima svih država nekadašnje SFRJ, u periodu između 1991. i 2001. godine izazvali nesagledive posljedice za cjelokupno postjugoslovensko društvo, a ta društva jesu daleko odmakla u procesu pomirenja. Pomirenje u postjugoslovenskim zemljama otvara mnoga pitanja, a nadam se da ćemo danas osvijetliti dio tih pitanja kroz dijalog zainteresovanih strana, ali i analizirati dosadašnje učinke u suočavanju sa prošlošću i procijeniti mogućnosti unapređenja saradnje različitih aktera u zemlji i regionu, a u cilju unapređenja mehanizama utvrđivanja potrebnih činjenica o ratnim zločinima.

U tom pravcu, razgovaraćemo o tome što bi predstavljao proces pomirenja u regionu, koliki je stvarni institucionalni doprinos, ali i doprinos donosilaca odluka u regionu, kroz njihova konkretna djela, kakva je uloga EU u procesu pomirenja u regionu, a osim toga, važan aspekt debate odnosiće se na primjenu kaznenih politika u procesuiranju ratnih zločina i koliki je potencijal Regionalne komisije u procesu pomirenja, i uopšte organizacija civilnog društva za stvaranje temelja pomirenja.

Na ova pitanja, tokom javne debate o pomirenju, govoriće, odgovore će dati naši današnji gosti, a ujedno ćemo i predstaviti *Zbornik radova svih tekstova sa Foruma za tranzicionu pravdu*, tokom 2013. i 2014. godine, događaja koji Inicijativa za REKOM organizuje na godišnjem nivou.

Ja bih sada dala riječ kolegini Daliborki Uljarević, izvršnoj direktorki Centra za građansko obrazovanje, i ujedno članici Koalicije za REKOM, da otvori današnju debatu.

Daliborka Uljarević:

Hvala.

Dobar dan!

Zadovoljstvo mi je da vas pozdravim ispred Centra za građansko obrazovanje i Koalicije za REKOM. Činjenica da ovom debatom na neki način završavamo značajan dio svojih vidljivih aktivnosti, da tako kažem, u 2015. takođe ima svoj simbolički značaj.

Suočavanje sa prošlošću je težak, dugotrajan, neizvjestan ali, mislim da ćemo se složiti, neophodan proces, kako na ličnom, tako i na društvenom planu i za to je potrebno mnogo hrabrosti, odlučnosti i strpljenja. A toga nam nerijetko nedostaje i u ličnom životu, što se neminovno preslikava i na širu ravan.

Zašto mi, zapravo insistiramo na suštinskom suočavanju sa prošlošću? Primarno zbog dolaženja do pravde – pravde za žrtve, pravde za buduće generacije, pravde kao garancije da se zločini ne ponove u budućnosti.

Zato pomirenje jeste tema koja neumoljivo kruži nad svim društvima u regionu, tema koja u osnovi ima strašan zločin, a u potrebi prevazilaženje tragičnog u odnosima između društava, etničkih i vjerskih zajednica na prostoru bivše Jugoslavije.

Da li je adekvatno procesuiranje ratnih zločina u državama stvorenim nakon raspada Jugoslavije, uopšte moguće, što je i ko je ključni kočničar? Odgovor je jednostavan i donekle obeshrabrujući. Ključni kočničari su političke strukture. One su dominantno stvarane u procesu ratnih sukoba, mnoge od njih imaju direktnu involviranost u kreiranju ili podstrekavanju etničkih i vjerskih sukoba. Ovi sukobi su na svim stranama prikazivani kao državni, nacionalni projekti, a u stvari se iza njih krila velika pljačka, kao središte velikog zločina. Ta manipulacija bila je osnov za stvaranje ne samo političke već i od nje zavisne i bliske joj, danas prisutne, tajkunske, ekonomske elite.

Neki od ključnih kreatora krvave istorije devedesetih, odgovarali su pred međunarodnim tribunalom, ali mnogi nikada nijesu izvedeni pred lice pravde ili nije dokazana njihova krivica pred pravosudnim organima država regiona. Ti postupci pred nacionalnim sudovima imali su brojne propuste i nedorečenosti, a političke strukture vršile su i vrše opstrukciju. Njima ne odgovara suštinsko otvaranje ovih procesa, dolaženje do istine, pa samim tim ni do pravde. Samo individualizacija krivice može dovesti do potrebnog suočavanja sa prošlošću, do cjelovitog razotkrivanja kreatora i izvršilaca najgnusnijih zločina počinjenih tokom građanskih ratova.

Crna Gora nije imala formalno rat na svojoj teritoriji, ali ratovi u susjedstvu bili su na svojevrsan način itekako prisutni tu na crnogorskom tlu. Zvanična politika u prvoj polovini devedesetih, bila je samo varijacija tzv. „beogradskog“ projekta, a ne mali broj državljana Crne Gore bili su direktni učesnici ratova, a među njima i ima i onih koji su počinili ratne zločine. Posebno zabrinjavaju zločini počinjeni na crnogorskoj teritoriji u kojima su učestvovali crnogorski državljanici i pripadnici zvaničnih snaga bezbjednosti. „Morinj“, „Deportacija“, „Bukovica“, jasno govore da u Crnoj Gori nema spremnosti za suštinsko suočavanje sa prošlošću. Stoga, Crna Gora mora da osnaži svoje napore u borbi protiv nekažnjivosti ratnih zločina i da efikasno istražuje, procesuirati i kažnjava ratne zločine u skladu sa međunarodnim standardima.

Da li je zaborav rješenje? Naravno da ne, a da bi preduprijedili buduće sukobe, ove moramo iskomunicirati do nivoa postizanja pravde pred sudovima. Odnosno, da bi region krenuo u neophodne integracije, ne samo evropske već održive regionalne, mora

se napisati zajednička građanska istorija, nadasve zasnovana na činjenicama koje su provjerljive, koje će biti otporne na sve političke interpretacije i propagande. Jer, dok ne saznamo imena svih žrtava ratova, suštinski će uvijek postojati strah da se zločin i istorija mogu ponoviti. I upravo u tom pravcu Koalicija za REKOM ulaže višegodišnje napore kako bi došlo do suštinskog pomirenja i uspostavljanja trajnog mira.

Stvaranje tačnog, zvaničnog i objektivnog zapisa o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava počinjenih na našoj teritoriji, kao i na teritoriji bivše SFRJ, uključujući priznanje žrtava i njihove patnje, kao i sprečavanje zločina jeste cilj REKOM-a za čije se osnivanje zalaže koalicija koja je potekla od građana i građanki, a čije rezultate rada treba da dalje konkretizuju političke strukture regiona.

„Nove generacije treba da čuju ono što im starije generacije odbijaju reći“, rekao je jednom Simon Wiesenthal, čovjek koji je preživio nacističke logore i svoj život posvetio istraživanju i dokumentovanju zločina i identifikovanju njihovih izvršilaca.

To znanje je važno radi prevazilaženja bremenitog nasljeđa prošlosti, sa čijim avetima nema izgradnje zdravog društva. I dok god se neki građani u ovoj državi osjećaju građanima drugog reda, ili dok god ne vjeruju da im pravda može biti obezbijedena kroz institucije sistema, ni sama država nije stabilna. I u tom kontekstu vjerujem da svi dijelimo važnost uspostavljanja pomirenja. Hvala vam!

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se Daliborki. Moram napomenuti da nam je veoma važan institucionalni odgovor na ova pitanja, i zato mi je zadovoljstvo da dam riječ gospodinu Veljku Rutoviću, specijalnom tužiocu koji dolazi iz Specijalnog državnog tužilaštva Crne Gore, u čijem je mandatu procesuiranje ratnih zločina i koji će nam dati presjek rada Tužilaštva u ovoj oblasti, ali i osvrnuti se na one bitnosti koje se odnose na pomirenje. Gospodine Rutoviću, izvolite!

Veljko Rutović:

Hvala.

Uvažene dame i gospodo, cijenjeni organizatori ovog značajnog panela, poštovani predstavnici medija, dozvolite da izrazim svoje zadovoljstvo što sam danas na ovom značajnom skupu i da vas pozdravim u svoje lično ime i u ime Vrhovnog državnog tužilaštva i Specijalnog državnog tužilaštva.

Za upostavljanje pomirenja potrebno je postizanje konsenzusa o prošlosti, o događajima iz rata, kako bi se ustanovila istina kojom se ne bi moglo manipulirati. To je osobito važno za osobe čiji su bližnji stradali pod nerazjašnjenim okolnostima. Na taj način oni dobijaju neku vrstu mira, a istovremeno se situacija sukobljenosti transformiše u saradnju. Neophodno je suočiti se sa nasilnom prošlošću, teškim kršenjima ljudskih prava i povredama međunarodnog humanitarnog prava. Zaostavština takve prošlosti još uvijek donekle lebdi nad regijom i brana je pomirenja u regionu. Istinsko, međuetničko pomirenje ne može se postići bez pravde, dok ljudi ne steknu osjećaj sigurnosti i vjere da je pravda dostižna. Poslijeratna pravda nije samo pravosudna i retributivna, usmjerena na kažnjavanje zločinaca zbog počinjenih zločina. Ona je, prije svega, restorativna i preventivna i zahtijeva traganje za istinom. Procesuiranje i kažnjavanje za počinjene zločine znači stvaranje preduslova za proces pomirenja, a zato je potreban širi spektar mjera mimo sudskih procesa. Poslijeratna pravda zahtijeva pružanje adekvatne i efikasne naknade štete svim žrtvama, odnosno da se osigura žrtvama da imaju pristup pravdi i obeštećenju. Zahtijeva uspostavljanje i priznanje istine, te efikasne državne institucije, kako se više nikad ne bi ponovilo teško kršenje ljudskih prava, a uspostavilo poštovanje međunarodnih i evropskih standarda u oblastima ljudskih prava.

Krivična pravda je ograničena u odnosu na potrebe žrtava. Njihova potreba je da njihova patnja bude javno priznata. Pravosudni organi ne mogu dokumentovati sve individualne žrtve, kao ni okolnosti njihovog stradanja. Stoga javna izvinjenja za nedjela pojedinaca i učešće na počastima i komemoracijama žrtava iz drugih etničkih zajednica jesu putokaz za uspostavljanje pomirenja, ali ne i dovoljan. Nerasvijetljeni zločini i nekažnjeni zločinci nijesu put ka pomirenju. Istina, pravosudne institucije daju doprinos tom cilju i u tom kontekstu mogu pohvaliti međunarodnu saradnju sa državama u regionu, po svim vrstama krivičnih djela, pa i po pitanju ratnih zločina.

Međusobna razmjena podataka, činjenica, informacija i dokaza uliva povjerenje da će svi zločini biti identifikovani, a njihovi počinioci procesuirani. I kažnjeni, jer ratni zločini ne zastarijevaju. Hrabri i podstiče nas regionalna saradnja koja će zajedno sa evroatlantskim integracijama biti snažan oslonac kako pomirenja, tako i izgradnje demokratskih institucija, kao preduslova pravičnosti i pravednosti. Odnos prema žrtvama ratova iz devedesetih, stabilnost, nezavisnost institucija, kultura sjećanja i pomirenja garancija su, kako saradnje tako i izgradnje odnosa, poštovanja, uvažavanje i saradnje zemalja regiona.

Na kraju, i ne manje važno, treba reći da će adekvatnom kaznom, politikom, žrtve i etničke grupe dobiti važan nivo satisfakcije za počinjena nedjela. Pomirenje ne ide brzo i lako, ali svakako nije nešto ni nedostižno i smatram da smo na pravom putu za

potpuno uspostavljanje pomirenja u regionu. Preuzimanje odgovornosti, preuzimajući odgovornost za prošlost kreiramo izvjesniju i sigurniju budućnost.

Hvala!

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Rutoviću. A pitanje pomirenja u regionu postaje i dio naše moderne istorije. Iz tog ugla nešto više će nam reći Miloš Vukanović, istoričar, kustos Narodnog muzeja Crne Gore i koordinator EUROCLIO-a (Evropskog udruženja istorijskih edukatora) za Crnu Goru. Miloše, izvoli.

Miloš Vukanović:

Postoji istorijska paradigma koja kaže da će se o istoriji moći pričati tek kada akteri, koji su stvarali tu istoriju, siđu sa istorijske pozornice. Ja sam zastupnik te paradigme, iako smatram da na našim prostorima gdje je nenaučna i paraistorija oivičena nacionalističkim i subjektivnim osjećanjima i dalje dominantno zastupljena u javnosti.

O istoriji devedesetih će još dugo proći prije nego što objektivno možemo da govorimo. Ali, to ne znači da mi ne moramo da je izučavamo danas. I u tome itekako veliku ulogu ima tužilaštvo, istraživački timovi. Treba samo da napomenem da o Drugom svjetskom ratu i dalje nekoliko međunarodnih organizacija, kao *Memoire de la Shoah*, *Yad Vashem* ili *Topographe of Terror* iz Berlina vrše istraživanja masovnih grobnica, zločina, i dalje vrše intervjuisanje preživjelih, tako da je to proces koji će trajati još nekoliko decenija.

Što rade u regionu, što rade zvanične institucije na obilježavanju i što rade one u slučaju pomirenja sa devedesetim godinama? Postoje mnogi memorijali vezani za devedesete. Međutim, samo dva su, samo dva imaju svoje istraživačke timove vezane za devedesete. To je Memorijalni centar u Potočarima i Memorijalni centar u Domovinskom ratu. Međutim, ta dva memorijala i dalje samo se bave prikupljanjem podataka vezanih za istorijske događaje koji su se desili na ta dva lokaliteta. Što se tiče istorijskih muzeja, samo Istorijski muzej savremene istorije u Ljubljani je obuhvatio period devedesetih godina i to na relativno subjektivan način, bez prikaza one druge strane slovenačke istorije. Svi ostali muzeji, tipa Muzej savremene istorije Srbije, je tek u otvaranju, a takođe i muzej u Hrvatskoj, dok u Sarajevu postoji privremena postavka vezana za život unutar okupiranoga Sarajeva.

Jedino onda što nam ostaje, kako predajemo devedesete u istorijskim udžbenicima u regionu?

Istorija je predmet, jedan specifičan predmet, koji se sastoji, koji služi, koji jedini služi za oblikovanje nacionalne svijesti u obrazovnom sistemu. Na to može da se pripíše još i književnost. Tako da istoriju kao predmet u školama klasifikuje dvije činjenice, dva procesa: to su proces ponosa i proces patnje. To je priča o našim junacima i o našoj žrtvi ka toj istoriji. Tako da je i lekcija, lekcije o devedesetim u regionu su inkorporirane unutar te dvije, ta dva procesa. Međutim, morate imati u vidu da se devedesete nalaze na kraju završnih godina, na kraju godina završnih razreda, tako da iz svog iskustva znam da većina profesora u regionu i ne predaje devedesete. To je samo posljedica, samo još jedan razlog uz to što oni ne žele, znaju da većina učenika ima svoja neka subjektivna mišljenja, s kojima oni ne žele da ulaze u konflikt, da su neki učenici i preživjeli ratove u devedesetim, a takođe da su neki profesori i sami preživjeli te godine i oni ne žele jednostavno da se upuštaju u priču o tome.

Kako onda do pomirenja?

Što se tiče istraživanja ratnih zločina na teritoriji bivše Jugoslavije, u tužilaštvu istražni timovi moraju da izbjegnu problem koji se desio sa slučajem Jasenovac, moraju da izbjegnu tu igru cifara, koja dan-danas onemogućava jasnu sliku o najvećem zločinu Drugog svjetskog rata. To može najlakše da se postigne sa međunarodnim timovima i drago mi je što smo ovdje čuli da postoji itekako dobra međunarodna saradnja vezana za najveće zločine devedesetih godina.

Što se tiče muzejskoga posla, moram saopštiti da je bilo zadovoljstvo da su već počeli saradnja zajedničke muzejske izložbe vezane za Drugi svjetski rat, tako da se tu stvara itekako dobra osnova za neki budući rad vezan za devedesete. Najviše posla je urađeno vezano za to kako predavati devedesete u nastavi istorije. Taj proces je počeo još 2003. godine kada je nekoliko međunarodnih organizacija, među njima EUROCLIO, CEEDREE iz Soluna ili *Fridrih Ekart* iz Branšvajga, počelo rad na do-edukaciji profesora istorije i posebno na međunarodnom nivou. Prvi sastanak je održan 2003. godine, i to su bili mučni sastanci gdje su profesori iz zemalja regiona bukvalno sjedjeli u svojim ekipama i nisu htjeli da se uopšte miješaju. Nakon 2003. godine, dakle nakon 12 godina rada na relativno lakšim temama zajedničke istorije, već su se sad stvorili uslovi da profesori u regionu rade na temama iz devedesetih godina. Posljednja informacija koju ja imam jeste da su neke međunarodne organizacije dobile saglasnost Međunarodnog tribunala u Hagu i da su počele pripremne radnje za početak međunarodnog projekta, gdje će na regionalnom nivou profesori istorije početi da rade pomoćna nastavna sredstva kako predavati devedesete godine.

Gdje smo mi tu u Crnoj Gori?

Crna Gora je zemlja i društvo koje zna što se desilo ali ne priča o tome, zna gdje se to desilo, a ne obilježava te lokacije i najbitnije od svega želi da prizna svakome drugome te zločine osim samom sebi. U Crnoj Gori još nije odrađeno nikakvo temeljnije historijsko istraživanje vezano za devedesete godine što ne treba da čudi zato što mi nemamo niti sveobuhvatnu istoriju za XX vijek, mimo toga što je profesor Šerbo Rastoder radio. Što se tiče muzeja, mogu da najavim da se nadam da ćemo ove godine kompletirati stalnu postavku Istorijskog muzeja Narodnog muzeja Crne Gore, u kojoj će biti uključen i prikaz svih procesa devedesetih, kako ratnog tako i antiratnog pokreta, ali i svih zločina koji su se desili na teritoriji Crne Gore. U obrazovanju se opet najdalje pošlo. Profesori istorije, skoro svi u Crnoj Gori, su počeli da prolaze već posljednjih nekoliko godina u saradnji sa Zavodom za školstvo dodatnu obuku iz metodologije nastave. Međutim, opet to nije za devedesete godine. Tako da se nadamo čim bude, ali su već napravili osnovu čim se stvore pomoćni nastavni materijal za devedesete godine da će biti implementiran i u Crnoj Gori. Međutim, sve što bude napisano za devedesete godine, znamo kakve smo situacije imali prije nekoliko godina, nije bitno u nastavi istorije pričati, naravno, bitno je pomenuti Srebrenicu i Vukovar i sve ostale zločine, ali bitan je novi metodološki način govora, pričati sa učenicima da razviju kritičku svijest ka tome što se desilo devedesetih godina. Da razviju kritičku svijest o procesima koji su doveli do devedesetih godina i najbitnije od svega da shvate i da svijet i proces devedesetih nisu bili crno-bijeli, nego je taj rat bio itekako siv.

Hvala puno!

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se Milošu. A gdje je ovo pitanje u kontekstu evropskih integracija i obaveza koje Crna Gora ima u okviru pregovora sa Evropskom unijom reći će nam nešto više kolega Boris Marić, član Radne grupe za pripremu pregovora o Poglavlju 23 (Pravosuđe i temeljna prava). Borise, izvolite!

Boris Marić:

Hvala, Tamara! Hvala svima na prisustvu.

Ono što smo i čuli i ja sam bio nešto spremio drugačije da vam se obratim, ali s obzirom da su neke kolege prije mene govorile mnogo detaljnije i utemeljenije o tome, ja ću te stvari preskočiti tako da ću se, konkretnije osvrnuti baš na ovo što je pregovarački proces Crne Gore u 23 u čijem je sastavu i ova tema suočavanje sa prošlošću, odnosno procesuiranje, adekvatno procesuiranje ratnih zločina.

Ono što smo mogli da čujemo i što svi znamo, mnogo je lakše kreirati i doći do dezintegracionih procesa, a mnogo je teže i mučnije i zaista izazovno raditi na integracionim procesima. Kada govorim o integracionim procesima, ja bih ipak počeo prije o nekim drugim nivoima integracija nego što je to pregovarački proces integracija u EU. Jer, upravo ne razmišljajući o ovim dubljim integracionim potrebama, čini mi se da smo krajem osamdesetih napravili prostor, a onda početkom devedesetih ušli u tragična dešavanja.

Na radu na raznim projektima u CGO-u imali smo priliku da mnogo puta obiđemo Crnu Goru i da vidimo da sama Crna Gora, da crnogorsko društvo, nema dovoljan nivo i stepen integracije unutar sebe. Što se tiče regiona, ta priča je zaista ušla odavno u jedan, ja bih rekao, vrlo zabrinjavajući tok, a ako nemate integracioni proces, u društvima, samim društvima u regionu, u samom regionu, onda je teško pričati o suštinskom karakteru integracionog procesa u EU. Znači, moraćemo da riješimo mnogo prethodnih pitanja. Jedno od tih prethodnih pitanja je upravo i suočavanje sa prošlošću i procesuiranje, adekvatno procesuiranje ratnih zločina.

Meni je žao što kolega iz tužilaštva Rutović nije konkretnije govorio o postupcima, o karakteru tih postupaka, o aktivnostima Tužilaštva, i o onome što trenutno Tužilaštvo radi, pošto znamo da ratni zločini ne zastarijevaju. I da ovo što je do sada urađeno nije adekvatno, da s tim ne možemo biti zadovoljni, niti to ostvaruje svrhu zbog čega su ti procesi uopšte otvoreni i počeli. Da će reći šta se trenutno radi, da li se rade određeni intervjui sa ljudima koji su žrtve tih zločina? Da li se radi određeno dodatno prikupljanje dokumentacije, utvrđivanje činjeničnog stanja, iznuđenje dokaza? Da li se ima namjera da se ovi procesi opet otvore? Mi smo svojevremeno publikovali slučaj „Morinj“ u smislu dokumentacije, znači prezentacije onoga što je proizvedeno u sudskom postupku. Tamo smo vidjeli neke optužne akte koji zaista ne zadovoljavaju kriterijume optužnog akta, koji treba da se pojavi na jednom procesu koji tretira otkrivanje istine o ratnim zločinima i dolaženja do individualizacije krivice.

U procesu pregovora, naravno da Evropa s kojom pregovaramo ima punu svijest o težini situacije u ovim društvima, pa i u Crnoj Gori. U tom dijelu pregovarački proces nije odmakao mnogo, naravno što je svima jasno. Naša pozicija kao predstavnika nevladinog sektora u radnim grupama je vrlo ograničena, kao što je ograničen domet i same radne grupe, jer to je jedno tehničko tijelo koji proces prati više u tehničkom nego u suštinskom smislu. Oni koji treba da ostvare suštinske rezultate, to su upravo državni organi. Ono što mi možemo da uradimo to je stalno ukazivanje, što radimo i u ovom trenutku, na nedostatak tih rezultata i eventualno u skladu s našim kapacitetima, lociranje uzroka zbog čega nema tih rezultata.

Ja ću pročitati mjerilo iz koga proizilaze, naravno, sve mjere koje se nalaze u Akcionom planu za 23, a to mjerilo je napisano, naravno, u stilu Evropske komisije. Ono je pozitivno, pa zvuči kao da se već desilo. I u stvari, oni plediraju da ono mora da se desi. Ono znači da „Crna Gora efikasno, efektivno demonstrira kapacitet tijela, znači svih ovih nadležnih organa, za sprovođenje zakona i sudova da nezavisno rješavaju slučajeve ratnih zločina. Znači, nezavisno rješavaju slučajeve ratnih zločina“. To je ono što je Daliborka pričala bez neprimjerenog političkog uticaja u skladu sa međunarodnim humanitarnom pravom i sudskom praksom Međunarodnog krivičnog tribunala. Ovdje ima i ljudi koji mnogo više znaju o međunarodnom humanitarnom pravu, pa ja očekujem da će se oni javiti i objasniti gdje su to sudovi prenebregli postojanje međunarodnog humanitarnog prava. To je zanimljivo da čujemo. Znači, praksom Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju preuzima efektivne mjere za bavljenjem pitanjem nekažnjivosti, naročito kroz ubrzanje napretka u istragama i gonjenju ovih slučajeva. Znači ubrzanje napretka, što mi ne vidimo. I kroz obezbjeđivanje pristupa pravdi i odštete civilnim žrtvama. Ovaj zadnji, odšteta civilnim žrtvama, tu Crna Gora ima, da budemo do kraja poštenu, određeni napredak i ona jeste mnogo bolja od naših susjeda i onih koji su, onih društava u regionu koja su bila involvirana u sve ono što se dešavalo devedesetih godina.

Na kraju, i s tim ću završiti, mogao bih o ovome još dosta da pričam, samo ću zaključiti da upravo da bi došli do suočavanja s prošlošću koje će proizvesti izvođenje pred lice pravde onih koji su učinili ratne zločine, trebaće nam mnogo veći kapacitet regionalne saradnje. Upravo ovi dezintegracioni procesi pomažu onima koji su činili zločine da ne dođe do adekvatne pravde. Znači, pravosuđa regiona moraće vrlo konkretno da saraduju na ovim slučajevima da bi mogli čitav ovaj proces da izvedemo u korist društva u regionu, a onda i da pričamo o suštinskim integracionim procesima. Hvala!

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se Borisu. Ja bih sada pozvala kolegu Dragoljuba Vukovića, javnog zagovarača Koalicije za REKOM u Crnoj Gori da nam se obrati i kaže kako on kao aktivni učesnik procesa vidi napredak u pomirenju. Gospodine Duško, izvolite.

Dragoljub Vuković:

Hvala, Tamara. Pozdravljam sve.

Većinu vas znam i većina vas dovoljno zna o ovom procesu, informisana je, a i čuli ste od Tamare i od Daliborke otprilike, dokle je došao i šta su očekivanja nas koji smo, hajde da kažem, neposredno uključeni u taj proces i taj pokušaj da se u regionu formira

jedna međudržavna komisija koja bi se bavila onim čime se ne bave državne institucije i svi ostali kojima to, da se žargonski izrazim, nije u opisu radnoga mjesta. Htio bih tek toliko da, ne želeći da se ponavljam, na nekoliko stvari ukažem kako bih na neki način inspirisao možda i razgovor poslije, tu vidim svrhu ovoga skupa.

Riječ pomirenje se rimuje sa riječju povjerenje i to je ta fizička veza između te dvije riječi. Postoji i jedna metafizička veza koja je suštinska. Da vi kad počnete gubiti povjerenje u nekoga, bilo da je to na ličnom planu, povjerenje u prijatelja, u druga, u najbliže srodnike, onda taj proces dovodi do toga da vi u jednom trenutku ćete unijeti konflikt. Da počnete da se mrzite. Ne mora postojati racionalan razlog za tako nešto. Dovoljno je da vam se u određenom periodu, iz nekih razloga, suzi percepcija i to oni koji znaju da manipulišu individualnim i kolektivnim svijestima dobro znaju. Kad dovedete ljude u stanje straha i šoka, onda oni primaju samo određene vrste informacija i djeluju na osnovu tih informacija. Vi stariji se sjećate kako je odrađivana propaganda pred napad na Dubrovnik, čitavu tu regiju. Informacije su bile takve da se željelo, da se želio izazvati osjećaj ugroženosti. I onda kad vi imate to, vi onda niste spremni da primete drugu vrstu informacija i vi ste spremni da djelujete.

Da biste se, da biste vi obnovili povjerenje, to je nepovratni proces. Kako nešto što je srušeno, a evo i Boris je to maloprije rekao, destrukcija je vrlo, vrlo laka, za razliku od gradnje. Vi, da biste izgradili najobičniju stračaru, morate da uložite određenu energiju, određeno vrijeme, novac, materijale, i tako dalje, a neko ko ima jedan onaj štih, ili kako se zove dinamit, može to da vam digne za jednu sekundu, uz neke male, male pripreme. Tako vam je i sa ovim procesima. Vi vrlo lako možete u jednom društvu, unutar jedne zajednice, koja ne mora brojiti više nego što smo mi danas ovdje, može lako da izazove nepovjerenje između ljudi. Lako da izazove osjećaj ugroženosti i lako da izazove mržnju kao ekstremnu emociju. Šta treba da se desi da bi se sve to počelo ponovo graditi i to zaista jeste dugotrajan i mučan proces. Pitanje je samo, znači, svima je jasno da to nije spontan proces, ne možemo se mi spontano pomiriti. Znači neko mora ulagati određenu vrstu energija da bi taj proces tekao.

Imamo tu dvije opasnosti. Imate jednu strategiju koja kaže otprilike ono: „Bilo je što je bilo, 'ajmo zaboraviti sve, svako je imao žrtava svako je činio zločine, život teče dalje. Ajdemo da prekrijemo taj dio istorije da bismo se ponovo voljeli i saradivali“. To na kratak rok možda može da bude efikasno i za tu vrstu pomirenja su zainteresovani akteri ovoga prethodnog destruktivnoga procesa, jer oni ne žele da se otkrije i da se sankcioniše njihova uloga u tim procesima. I to je ono što su i drugi rekli, što je ozbiljan problem i ozbiljna zapreka ovom procesu i bilo bi najslabije kad bi postojale političke snage koje bi mogle da na neki način aktere, destruktivne aktere tih procesa ustrijele ili da ih isključe iz političkog i drugog života kako ne bi uticali, odnosno, kako ne bi svoju

ličnu motivaciju za jedan drugačiji proces mogli da nameću kao nekakav metodološki obrazac za pomirenje. I postoji onaj drugi: „Da, bilo je što je bilo, mi činjenice prošlosti ne možemo mijenjati. Ako se desio neki zločin, mi ne možemo sad ući u vremeplov i vratiti priču negdje i pa 'ajde to da se ne desi“. To možemo maštati, možemo maštati o tome, ali to se ne može desiti. Šta onda možemo u procesu pomirenja? Možemo da ustanovimo činjenice. To se desilo tako i tako, to se desilo zbog toga i toga i za to je odgovoran neko.

Mi imamo uzrečicu: „Djelo na vidjelo“. U ovom slučaju je to nedjelo na vidjelo. Da vidimo ko je činio nedjela. Da kontekstualiziramo to nedjelo, da vidimo zbog čega se to desilo. Možda je negdje neko učinio u činu samoodbrane. To imate u slučajevima ubistvava, neko ubije nekoliko ljudi pa ga osude naravno, ali ima olakšavajuću okolnost, ubio je zato što je branio svoj život, čast, čast porodice, imetak i tako dalje. Ali 'ajmo onda da sagledamo činjenice, nedjela u punoj svjetlosti i u tom nekom istinskom kontekstu, a ne da se konstruiše kontekst kako bi se odbranio i objasnio nedjelo. Vi kad imate, znači, na nivou, 'ajde da kažem, komunikacionom, kad imate ovo sužavanje nekog prostora, kad vam onaj ko želi da manipuliše vama, ubacuje neke informacije, imate i drugi način, nekad proces pomirenja mora da širi to polje percepcije. Znači, mi moramo ljudima davati druge vrste informacija, znači ovu vrstu saznanja, kako bi se, kako bi oni vraćali povjerenje kroz to saznavanje istine o sebi, o ljudima iz njihovog okruženja, iz njihove države, iz njihovih institucija, ali i o ljudima koji su bili na drugoj strani, jer svaki sukob ima dvije strane, poneka i tri i tako dalje, ali to se otprilike redukuje na tu priču.

E sad ono što vi imate u regionu i to je ono što je zabrinjavajuće i što obespokojava svakoga onoga ko istinski želi da utiče, da pomaže i da doživljava taj proces pomirenja negdje, 'ajde, kvalitativno da dođe do neke tačke. Imate da se s jedne strane njeguje heroika zločina. To smo imali nedavno i u Srbiji, kad je jedan osuđeni, čovjek koji je završio u Hagu, bio odobijao to koliko je kažnjen, kada je dočekan uz svu pompu kao nacionalni heroj. I to se ne dešava. To je posljednji slučaj, zato ga pominjem, ali se dešavalo kod svih. Iako vi tu heroiku zločina pretpostavljate heroici žrtava, znači, žrtve jesu negdje sažaljive i to, ali niko ne ističe tu vrstu stvarnost, i onda teško da se može povjerenje vratiti. Ako neko od vas, u koga ja treba da vratim povjerenje, afirmiše nešto što ne da vraća povjerenje, nego me uznemirava dodatno jer ja pretpostavljam da će se u nekom sljedećem vremenskom sličnom kontekstu, kakav je bio u vrijeme rata, da će se sve vratiti i onda ja nemam povjerenje, onda ću ja, simuliraću da smo se mi pomirili, ali nemam osjećaj te opuštenosti i lakoće.

Jedna anegdota prije nego završim. Ja sam prije nekih dva mjeseca bio u Sarajevu o nekom drugom poslu, ne ovo vezano oko REKOM-a, i bio sam u društvu koje ne znam

od ranije. Bili smo na jednoj zajedničkoj večeri. Pored mene je sjedio jedan fini gospodin, čovjek iz moje branše i po godinama smo negdje tu. Vrlo je zabavan, simpatičan čovjek. Kad smo popili po dvije-tri, znači on je čovjek koji je doživio rat u Sarajevu, koji je pun trauma, njegov je život pun trauma. Sad on pored sebe ima jednog Crnogorca, on zna, iz konteksta je jasno da ja nisam dio ratne priče i ja nemam potrebu da mu objašnjavam kakvi su moji stavovi, ali on kad mu se vraćaju te slike iz rata, on mene doživljava kao nekoga kome hoće da povjeri to, ali ne povjerava na način da traži razumijevanja, nego ja osjećam osudu u njegovom glasu. Jer ja pripadam nekom kolektivitetu koji je... Pa onda me poslije toga pitao, okrene se i kaže: „Razumiješ ti mene?“ Sad ja kažem: „Razumijem“. Kako ću ga razumjeti? Ja nemam to iskustvo. Ja nemam iskustva života u okupiranom gradu, gdje mi granata prolazi kroz stan i tako dalje. A ako mu kažem: „Ne razumijem te“, tek onda pravim pogrešku i onda tražim riječ koju ne razumijem i tako dalje. On mi takođe šalje jednu poruku: „Ja više nikad neću doći u Crnu Goru“. Znači, on ne voli sad Crnu Goru. Kroz iskustva jednog zločinca Vlahovića, i tako dalje, On ne posmatra Crnu Goru kroz jednoga Bora Kontića ili ne znam, neke druge ljude, nego posmatra kroz ekstremnu tu neku varijantu, zločinačku priču. I sad kako ja s njim da uspostavim povjerenje? Mislim, postoji povjerenje. Mi se nismo... Mi smo se fino rastali tu več. Ali osjećaj jedne nelagode, neugodnosti na tom nekom ljudskom planu.

E sad da se vratimo na ovu priču oko Crne Gore. Mi takođe pripadamo ovoj vrsti, i Miloš je to rekao oko junačenja i oko te paradigme istorijske. Onog trenutka ako mi u Crnoj Gori hoćemo istinski da se, da prenebregnemo naše devedesete onda bi trebalo da učinimo na simboličkom nivou jednu stvar – da podignemo spomen obilježje dezerterima. Onima koji nisu htjeli da se uključe u taj rat i zbog toga snosili posljedice. Nekog je ubio posao, neko je radio ovo, neko ono, a neko je tada pravio karijeru i pravio kapital. Time završavam. Zahvaljujem.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Vukoviću. Ja ću samo napomenuti da gospodin Rutović zbog ranije preuzetih obaveza mora ranije napustiti ovaj skup i ja mu se ovim putem zahvaljujem u ime Centra za građansko obrazovanje što je uzeo učešće na javnoj debati. Negdje u svijetlu onoga što je i sam kolega Marić kazao, gdje imamo vrlo mršave rezultate u tim procesuiranjima ratnih zločina upravo zbog neizvedenih presuda i fingiranja raznih procesa zbog kojih najčešće dolazi do padanja tih optužnica, ja bih mu u tom svijetlu postavila pitanje – da li se naše državno tužilaštvo trenutno bavi nekim slučajem ratnog zločina i ako se bavi da nam kaže koji je to slučaj?

Veljko Rutović:

Svakako mi je i drago da kažem, pošto me je kolega Marić prozvao, međutim ja smatram da... Ovdje sam predstavnik tužilaštva. Ali, mislim da sam u svom uvodnom izlaganju kada sam govorio o međunarodnoj saradnji i pohvalio tu međunarodnu saradnju, istakao da ta saradnja u regionu postoji. Istovremeno znači da imamo predmete koji su u fazi izviđaja i da se ta saradnja podrazumijeva, kako aktivna međunarodna pravna pomoć tako i pasivna, gdje mi zahtijevamo određene procesne radnje od naših kolega iz regiona. Tako i obratno, oni od nas, da imamo zajedničke koordinacione sastanke, gdje preduzimamo određene aktivnosti. Međutim, o samoj sadržini tih procesnih radnji, zbog faze postupka, razumjećete da o tome sada ne mogu govoriti, ali suština je dakle da imamo predmeta u izviđaju. Takođe, što se tiče sadržine ranijih optužnih akata iznijeta je primjedba, je li, da nijesu bili kvalitetni. Svima nama je poznato kako su ti optužni akti završili. Ja o njima neću govoriti, ali ću istaći jednu drugu činjenicu, da je u prošlogodišnjem izvještaju eksperata Evropske komisije ukazano da su optužni akti tužilaštva adekvatno i pravilno primijenili međunarodno humanitarno pravo.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Rutoviću. Ja bih sada otvorila prostor za debatu od strane svih vas. Dakle možete se javiti za riječ ukoliko želite. Evo, gospodin Zeković se prvi javio, tako da možete uzeti riječ. Izvolite.

Aleksandar Zeković:

Hvala vama. Hvala.

Evo možda zbog gostiju, ja sam Saša Zeković, predsjednik Savjeta za građansku kontrolu rada policije i zahvalio bih na pozivu da budem danas ovdje prisutan. Želim da podsjetim da je Savjet za građansku kontrolu policije od svog osnivanja aktivni učesnik procesa za REKOM. Odnosno, dio Koalicije za REKOM i podržavao je sve aktivnosti koje su se u tom domenu dešavale.

Ja bih kratko podsjetio da sama struktura učesnika govori, da se na neki način uopšte proces upotpunio ne samo sa predstavnicima institucija, što je pohvalno. Govorim o državnom tužilaštvu, govorim o instituciji Zaštitnika ljudskih prava i sloboda. Tu je Socijaldemokratska partija prepoznatljiva kao dominantno antiratna partija. Vidi se da ima i novih političkih struktura, novih mladih lica, ali, prije svega, opet možemo zaključiti da sve počiva na tim strukturama, na manjinskim strukturama i udruženjima i nisam siguran koliko smo minuli period uz sav napredak i uz sve uspjehe koje smo

ostvarili, koliko je Crna Gora, s obzirom na činjenicu da je bilo značajne participacije u političkoj eliti, iskoristili minuli period da proces suočavanja s prošlošću bude iskorišćen i na efikasniji način.

Zašto ovo govorim? Govorim upravo s aspekta činjenice da još uvijek nemamo adekvatno njegovanje, nacionalno njegovanje sjećanja prema žrtvama kada je riječ o svim minulim događajima i poznato vam je, a to znaju i organizatori skupa s obzirom da su predvodnici tog procesa, da se uporno iz godine u godinu ne prihvata inicijativa za obilježavanje deportacije izbjeglica iz BiH. Želim upravo u svojstvu predstavnika Savjeta za građansku kontrolu rada policije, zbog prisutne javnosti i političara da ukažem na činjenicu da od maja 2012. Uprava policije ne prihvata preporuku Savjeta za građansku kontrolu rada policije koja je kreirana na osnovu inicijativa Centra za građansko obrazovanje da se uputi odgovarajuće simboličko izvinjenje, kako žrtvama i njihovim porodicama, tako i crnogorskoj javnosti. Mi smo upravo juče, imajući to u obzir da smo uradili desetine urgencija prema menadžmentu policijske organizacije, o tome obavijestili ministra unutrašnjih poslova i vjerujemo da takva vrsta intervencija, apela može pomoći da na neki način ostvarimo određeni napredak. Upravo iz tog razloga mislim da nismo dovoljno iskoristili političku participaciju u vlasti da značajnije postavimo sami proces suočavanja s prošlošću pa da Crna Gora možda u tom domenu bude i vidljivija kada je riječ o čitavom regionu. Ono što želim da istaknem jeste da izvinjenje policije zbog učešća ne samo kad je riječ o deportaciji, nego kad je i učešće, jer moramo to posmatrati u tom kontekstu, jer to jeste bio sastav Ministarstva unutrašnjih poslova, učešće rezervnog sastava Ministarstva unutrašnjih poslova prema ratnim operacijama kad je riječ o Dubrovniku. Prosto su to neke činjenice koje zahtijevaju adekvatniju reakciju, ne samo u ovom domenu krivično-pravnog progona i tako dalje, nego upravo u ovom domenu kada moramo govoriti i da na neki način svijest javnosti da su se desila ozbiljna kršenja ljudskih prava mora biti drugačije postavljena. Ne može to isključivo počivati, već možemo reći decenijama, na inicijativama političkih partija i nevladinih organizacija. Prosto država mora preuzeti, da kažem, svoj dio učešća i svoj dio odgovornosti u tome i to je nešto što zaista smatramo da je neophodno. Zato i smatramo da jedan vid takvog, takve reakcije policijske organizacije doprinosi njenom kredibilitetu i upravo otklonu od politika kršenja ljudskih prava u prošlosti. Hvala vam!

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Zekoviću. Sada bih pozvala još nekog od učesnika, ko želi da da svoj komentar i učestvuje u debati. Gospodin Sekulović se javio. Izvolite.

Sergej SEKULOVIĆ:

Dobar dan svima. Hvala organizatoru na pozivu. Evo ja ću da pokušam da svoju diskusiju svedem na nešto što je odnos pravosuđa prema ovom problemu.

Kao što je kolega Marić rekao, s tim pitanjem se bavi EU kroz izvještaj o napretku i to jeste nešto što je prepoznato kao problem. Dakle, bez adekvatnog odnosa pravosudnih organa u odnosu na pitanje pomirenja, odnosno kažnjavanja odgovornih, mi svakako ne možemo postaviti zdrave osnove za ovaj proces. To s jedne strane, s druge bez adekvatnog i pravednog odnosa pravosuđa prema ovom pitanju mi nemamo ozbiljne države i ne možemo o njoj govoriti, i to je nesporna činjenica. Dakle, fokus moje diskusije će biti na jednom od slučajeva koji su se desili u Crnoj Gori koji je doživio pravosudni epilog. Naravno, poštujući pravosnažnost presude, poštujući činjenicu da su ti ljudi oslobođeni i ne dirajući personalno ni u jedan konkretni slučaj, odnosno konkretno ime i prezime. Želim da se kritički osvrnem u odnosu na nešto što je pravna argumentacija Apelacionog i Vrhovnog suda vezana za ovaj predmet i da izađem sa jednom tezom koja može da zvuči grubo, ali po meni ona pije vodu, a to je da su crnogorske sudije Apelacionog i Vrhovnog suda sudile u Nirnberškom procesu, a u odnosu na što su oni iznijeli kao argumentaciju vezano za ovaj slučaj, oni bi sve optužene u tom postupku oslobodili.

Zašto ovo kažem? Zato što crnogorske sudije misle da običaj u međunarodnom humanitarnom pravu ne postoji, pa tvrde da zločin protiv čovječnosti u momentu izvršenja djela nije bio predviđen krivičnim zakonikom, pa tvrde da je Statut Stalnog međunarodnog krivičnog suda, odnosno Rimski statut, skraćeno kako se to već kolokvijalno kaže, stupio na snagu desetak godina poslije spornog događaja, te da u tom momentu nisu postojale pravne pretpostavke da se kvalifikacije koje je tužilaštvo iznijelo da se održi, odnosno da krivičnog djela nije bilo. Od Nirnberškog procesa pa nadalje, pa kroz presude Haškog tribunala, mi imamo činjenicu da je zločin protiv čovječnosti nesporno dio međunarodnog običajnog prava i kao takvo je bilo primjenljivo i u crnogorskom konkretnom slučaju. Ustav CG, odnosno čak i Ustav SRJ, pa i Ustav iz 2007. u čl. 9 nesporno otvara prostor za tako nešto.

Zašto se to tako desilo? Ja stvarno ne znam da li je u pitanju neznanje ili nešto drugo, to je već sad tema za dublju analizu, ali je činjenica da se to desilo i činjenica je, bar po meni, da se tu napravila krupna greška. Ako se uzmu svi slučajevi koji su se desili u Crnoj Gori i koji su dobili pravosudni epilog kao cjelina, izlazim sa još jednom tvrdnjom koja može da zvuči smjelo. Pa 'ajde neka ona bude neki slobodniji izraz od ovog prethodnog, jer za ovaj prethodni mislim da imam jasnu pravnu argumentaciju, koja je jasna bilo kome ko se bavi međunarodnim humanitarnim pravom. Ali neka sam ovdje slobodniji u izrazu. Evo daću sebi malo slobode. Kad se svi postupci uzmu u

cjelini može da se izvuče, bar sam ja stekao takav utisak, namjera, odnosno jedna motivacija da u predmetima gdje su optužena lica postupala u svojstvu ili bila u svojstvu službenih lica koja su pripadala nekadašnjoj federaciji, ona i mogu da budu osuđena. Znači ta djela se mogu pripisati SFRJ, odnosno JNA i tako dalje. Međutim, kad je neko lice bilo u svojstvu države Crne Gore, odnosno državnih organa, tu već ne može.

Ja iz ovoga mogu da izvučem zaključak, iz ovakvih činjenica, ovako kad ih posložim, da je pravosuđe odigralo tu ulogu, odnosno potkrijepilo je dodatno tezu, imalo zadatak, i tako dalje, da Crna Gora nije učestvovala u ratu i da su oni primarno imali potrebu da i kroz presude to dokažu i mislim da su se oni tu svojski potrudili. Ako je ovakvo činjenično stanje, ako imamo ovakav kaos, nije ni čudo što imamo ovakve izvještaje o napretku vezano za ovaj dio i nije ni čudno što je ovo nešto na čemu će Crna Gora morati u budućnosti ozbiljno da radi, ukoliko mislimo da budemo normalna i ozbiljna država. Eto toliko. Hvala.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Sekuloviću. A sada bih riječ dala gospodinu Omeru Šarkiću, takođe članu Koalicije za REKOM u Crnoj Gori. Gospodine Šarkiću, izvolite.

Omer Šarkić:

Dobar dan. Ja sam Omer Šarkić, u svojstvu građanina i član sam REKOM-a od osnivanja. Ja ću biti malo konkretniji.

Prije svega nisam pravnik, nisam, nemam neku obavezu da u nekim oblandama pričam o problemima koji tište ovu tematiku. Prvo bih se osvrnuo na sljedeću činjenicu. Ovo je druga panel-diskusija ovim povodom i na prvoj i na ovoj panel-diskusiji predstavnici institucija pravosuđa i ne znam ko je još bio, su u oba slučaja poslije uvodnog izlaganja rekli da oni imaju previše obaveza i da moraju napuštiti ovaj... To najbolje pokazuje odnos institucija prema ovom problemu. To je jedna stvar. Druga stvar. Kažem vam biću veoma konkretan, možda malo neprijatan zbog konkretnosti, ali to je moj način. Ovaj dodatak što smo dobili kaže u tački dva: „Pomirenje podrazumijeva komunikaciju unutar institucija. Pomirenju mogu doprinijeti samo institucije koje su pročistile svoje redove, unaprijedile svoje procedure i položile jasne račune javnosti o svojoj institucionalnoj odgovornosti i posvećenosti i to je na ovoj institucionalnoj svrsi“.

Da se osvrnemo na situaciju u Crnoj Gori povodom upravo ovoga. Jer ja ne mogu pričati o Srbiji, to treba u Srbiji da pričaju o Srbiji, iz Hrvatske o Hrvatskoj, iz Bosne o Bosni, ja pričam o Crnoj Gori. Znači, što su naše institucije? Slobodan Leković je

predsjednik Komisije za konflikt interesa već 15 godina, ja mislim. Znači, imaju dokazi, nije ovo moja optužba. Imaju javni, audio dokazi da je bio dubrovački ratnik i to dubrovački ratnik, rezervni kapetan, koji je krao patike dječije na dubrovačkom ratištu. I to nam je predsjednik Komisije za konflikt interesa. Idemo dalje. Za Veselina Veljovića, koji je bio direktor policije, sad je savjetnik predsjednika, se osnovano sumnja, nije dokazano, da je učestvovao u etničkom čišćenju u Bukovici. Vesna Medenica, koja je obavljala niz najvećih funkcija u pravosuđu i sad je predsjednik, ne znam više što je, predsjednik Ustavnog suda, što li je, nešto je, Vrhovnog suda, jeste. Za nju se osnovano sumnja da je dubrovački ratnik kao žena. Nikakvih prema ženama osuda. I tako dalje, i tako dalje.

I završiću sljedećom činjenicom. O institucijama i o načinu suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori. I sudstvu. Znači, najveći ratni zločin u Crnoj Gori je, svi znamo, deportacije bosansko-hercegovačkih izbjeglica. To svi znamo. Znamo da je Crna Gora priznala taj ratni zločin, da nema odgovornih za taj ratni zločin. Znamo da je bosansko-hercegovačkih izbjeglice hapsio MUP Crne Gore. Po naređenju ministra unutrašnjih poslova Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore, koji je odgovoran premijeru Crne Gore. Premijer Crne Gore je bio Milo Đukanović. Nebitno, mogao je biti neko drugi. Znači, komandna odgovornost, kao pravnom laiku, a ne ovdje vidim 90 posto mislim pravnik je nesumnjivo. Nešto što se ne dokazuje, na premijera Crne Gore. Zbog toga se ratni zločin deportacije, kao najveći ratni zločin, i ostali zločini ne rješavaju u Crnoj Gori. Eto to sam imao da kažem. Hvala vam.

Tamara MILAŠ:

Zahvaljujem se gospodinu Šarkiću. Sada bih dala riječ gospodinu Rastoderu. Izvolite, gospodine Rastoder.

Rifat RASTODER:

Uvažena gospodo, pozdrav svima. Organizatorima ovog skupa, našeg skupa, shvatio sam da je to Centar za građansko obrazovanje, iskrena zahvalnost za još jedan poduhvat u suočavanju sa našom bliskom prošlošću ili tačnije sa zbivanjima u kojima smo svi na neki način bili žrtve.

Možda bi najuputnije bilo da mi i danas, a bojim se da bi trebalo na više sesija sličnih, razgovaramo o Crnoj Gori i njenom odnosu prema ovakvom pitanju i temi. I da prije svega sami raščistimo i zaokružimo ono što bi moglo biti naš problem u suočavanju sa

prošlošću. Ali ja ću slijediti, naravno, zadatu temu i prije svega dilemu da li je pomirenje baš adekvatan iskaz stvarne namjere i organizatora i svih nas istinski posvećenih rečenom suočavanju čiji bi zapravo, čije bi zapravo mi pomirenje trebali obaviti? Koliko ja znam, mi barem iz antiratnog pokreta, kao ni građani ili narodi, nismo se ni s kim ni svađali, ne daj Bože, ubijali, a na ovim i sličnim sesijama uglavnom oni koji nijesu, prisustvuju, oni koji nijesu željeli sukobe. Zato su, koliko ja znam, zlo činile političke oligarhije i njihove, po prirodi, stvari instrumentalizovane vojske i paravojske, oružane i propagandne i opet iste te političke oligarhije iz tog vremena su se prve međusobno pomirile. Ni tada ni sada građane i narode praktično niko i ništa nije ni pitao, iako, naravno, uloge u zbivanjima, kao ni udjeli u posljedicama nisu svi ni isti. Istina je da su svi oni sopstvene i tuđe građane i narode naše tretirali samo kao topovsko meso i instrument za ostvarivanje svojih ciljeva. I ono što zaista jeste problem to je da su uspjeli i među nama svima, pa ako hoćete čak i antiratnim aktivistima, ako ništa drugo, podstaći međusobno nepovjerenje. I to je dobro uočio gospodin Vuković. Umjesto pomirenja možda zaista treba razgovarati kako vratiti međusobno povjerenje na ovim prostorima.

Koga onda i da li je uopšte, rekoh, ikoga potrebno miriti ili je zapravo ključno pitanje, kako je rekao gospodin Vuković, kako učiniti, šta sve učiniti, da pomognemo zajedno sami sebi, kako da vratimo međusobno povjerenje i kako da stvorimo uslove da se nikada više ne dogodi makar ni slično ovome što se događalo, i to pogotovu u situaciji kad je većina građana to odćutala. U tom smislu, ja sam pri uvjerenju da nam, kao prvo, valja znatno više učiniti na utvrđivanju istine o tome šta se zaista sve desilo tokom posljednje zajedničke drame. Ja odavno već zagovaram konstituisanje jednog Dokumentaciono-istraživačkog centra u Crnoj Gori. Idealno bi, po meni, bilo da to zajedno učinimo pod pokroviteljstvom, recimo Evropske komisije, koja bi i zbog same EU i različitosti koji čine i EU i ovaj prostor na kome mi živimo, imala razloga da tako jednu ideju zdušno podrži, a, naravno, držim da to može biti REKOM, ali REKOM mora imati neku institucionalni oblik, koji bi mnogo djelotvornije i brže krenuo da radi na utvrđivanju ove dokumentacione građe za istinu o tim našim zbivanjima.

U drugoj fazi bi se moglo, naravno, pristupiti konkretnoj ekspertske obradi raspoložive građe i to je već problem prosto eksperata, odnosno naučnika koji se bave tom oblašću, ali mnogo lakše ako bi imali objektivno složeno, sortirano sve ono što se događalo na ovim prostorima u tom periodu, makar u zadnjem tom našem, u toj zadnjoj našoj tragediji. U cilju dugoročnog predupređivanja zla istovremeno bi valjalo, po meni, učiniti i u kontinuitetu činiti što više na međusobnom boljem upoznavanju, jer držim da smo se iz posljednje jugoslovenske ratne drame svi dovoljno osvjestili da živjeti zajedno ne znači po sebi dobro međusobno poznavanje, a sudbina svih nas, kako na ovim našim balkanskim prostorima, tako, rekao bih, u čitavoj Evropi je suživot

različitosti. Zbog toga bi neophodno bilo što više u kontinuitetu raditi i na afirmaciji zajedničke kulturne i duhovnih vrijednosti i nasljeđa, kako nam se ne bi dešavalo da su nam još uvijek u svježijem pamćenju čak i neke srednjevjekovne nacionalne hajdučije, da kažem, evo da ne kažem junaštva, u svježijem pamćenju, nego ovaj neki događaji iz bliske prošlosti, čak ni pozitivni. Pa ni ovi kao što su pohod na Dubrovnik, sramni pohod na Dubrovnik, Vukovar, Sarajevo da ne pominjemo i Srebrenicu i tako dalje. Što se same Crne Gore tiče, vi znate, ja tu volim istaći da je činjenica da je Crna Gora bila u specifičnoj jednoj poziciji, da je i sama bila na neki način žrtva i meta srpskih nacionalista u tom periodu, ali da je, nadalje, da je zaista bila u sjecištu u jednom periodu spašavanja glava, što se kaže, za veliki broj izbjeglica, ali je i nesporno da je u Crnoj Gori počinjen veoma značajan broj zločina, od kojih je tek jedan dio sudski tretiran, nažalost, na način kakav ne priliči civilizovanom i demokratskom društvu, a veliki broj njih nije ni dotaknut, ono što se kaže.

Prema mojem uvidu, devet je negdje slučajeva koji su sudski bili tretirani i svi su maltene, pardon, većina njih glavnih je završeno tako da nije bilo krivaca. Možda je bilo zločina, prećutano je, ali krivaca za to što se desilo zbilje nije bilo. A Bukovica i danas je bez Bošnjaka, što se kaže, onda deportacija, onda deportovanih izbjeglica nema, oni su davno... Tortura, i nad stanovništvom i nad aktivistima i tako dalje, političkim aktivistima tadašnjim, je maltene gotovo zaboravljena i tako dalje i sve je to ostalo bez krivaca. Da ne govorimo o pitanju ko li je odlučio i ko je odlučio o pohodu na Dubrovnik? Ko je kriv za toliko mrtvih u tom pohodu i na drugim ratištima? Ko je kriv za raznorazne slične slučajeve, da i ne govorimo, to već nije ni tretirano, niti je pokretano. Veliko je pitanje zašto je tužilaštvo, žao mi je što je tužilac otišao da ne odgovori, šta je problem u takvom odbacivanju gotovo svih značajnijih optužnica za ratne zločine, a zna se da je riječ jednostavno samo o različitom tumačenju jednog međunarodnog principa koji se u regionu i u Hagu sasvim na jedan način tretiraju, kod nas na sasvim drugi. I to nikada niko nije htio da do kraja apsolvira i da usaglasi. Naravno, sudstvo je samo koristilo te falinke optužnica i radilo tako kako je radilo bez sopstvene inicijative da nešto razriješi tako da nam to nije baš neka strana medalje s kojom se možemo ponositi.

Moglo bi se oko toga dosta pričati, ali mislim da je od mene za sada ovoliko dovoljno. Trebali bi možda i svi pojedinačno učiniti više, ko god je u prilici, ko god je bio u tom periodu na neki način makar svjedok, može ponešto pomoći u potkrepljivanju svih tih dokaza, ako bi, naravno, uspjeli da institucionalno ili ojačamo REKOM ili da stvorimo neko drugo tijelo koje bi se bavilo ovim problemom.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem gospodinu Rastoderu. Činjenica je da nema institucionalnog povjerenja bez adekvatnog suočavanja sa prošlošću koje, prije svega, podrazumijeva uspostavljanje pune istine o svim stradalima postjugoslovenskih ratova u periodu od 1991. do 2001. godine, ali i bez jedne adekvatne izgradnje kulture sjećanja kao veoma važnog mehanizma uspostavljanja tranzicione pravde. Ono što je možda i nadležni, a što ste i vi napomenuli, jeste proces svih onih koji su doprinijeli tim ratnim zločinima kako nalogodavcima, tako i izvršiteljima pa i podstrekačima. Jeste veoma važno, procesuirati sve ono što se negdje poentira kao ratni zločin u Crnoj Gori. Ali ja bih sada na konto dosadašnjih izlaganja dala riječ našem panelisti Milošu Vukanoviću da vam se obrati u vidu komentara.

Miloš Vukanović:

Samo bih imao komentar na izlaganje gospodina Rastodera, ali i gospodina Vukovića. Ja se, takođe, slažem s vama da je itekako potrebno napraviti neki centar ili instituciju koji će se baviti utvrđivanjem činjenica. Ali koliko god to nekome bilo apstraktno, činjenice su podložne interpretacijama. Tako da što god se utvrdilo u tim centrima, to neće adekvatno dovesti do pomirenja. Do pomirenja će dovesti dvije stvari, što je neko ovdje pomenuo i Ninberg. U Ninbergu nije bilo suđenje samo zločinima, u Ninbergu je bilo suđenje ideologiji. Dok mi zvanično na najvišem institucionalnom nivou ne osudimo i ne udaljimo se od toga za što se vlast Crne Gore zalagala od '91. do '95. godine i to se još uvijek nije desilo pravo pomirenje, put ka pomirenju neće biti. To je prva stvar. Druga stvar je kad dođemo do utvrđivanja nekih činjenica. Sama prezentacija njihova, posebno u školama za buduće generacije, je u Crnoj Gori i dalje diskutabilna jer je sami nivo građanskog obrazovanja, vaspitanja i kritičke svijesti u našoj učeničkoj populaciji nizak. Znači, mi prvo na tome moramo da radimo, da prije svega do ovoga što se već desilo, što se desilo devedesetih, nikada ne bi došlo. Hvala.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se Milošu. Gospodine Rastoderu.

Rifat Rastoder:

Naravno, naravno. Ali da bi sve to radili, te prezentacije moramo konačno sklopiti, jedan okvir dokumentacije na osnovu kojeg možemo raditi ovo što vi predlažete, možemo raditi to što vi kažete – podsticati drugačiju svijest itd. Dakle, osnovno je stvoriti osnov za utvrđivanje istine i afirmaciju te istine o kojoj govorite na razne načine.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Rastoderu. Sada bih riječ dala gospodinu Siniši Bjekoviću, zamjeniku Zaštitnika ljudskih prava i sloboda. Gospodine Bjekoviću, izvolite.

Siniša Bjeković:

Zahvaljujem. Želim prvo sve da vas pozdravim i da se zahvalim organizatoru što mi je pružio priliku da danas budem ovdje. Ne vidim ni preče ni prirodnije mjesto od ovog da danas budem tu.

Sticajem okolnosti danas Zaštitnik, koji je u vakuumu, tako da kažem, između mandata i izbora budućeg, ili već kako će to već pred Skupštinom da unaprijed ne prezumiramo, ali u svakom slučaju ovo je inicijativa koju Zaštitnik prati, čini mi se, već dugo vremena. Ja moram da kažem u personalnom kapacitetu, kao rukovodilac Centra za ljudska prava, ova priča za mene traje i mnogo duže. Javio sam se prvenstveno iz dva razloga, ali prije nego što nastavim moju priču, molim vas, da shvatite da danas ne mogu isključivo u personalnom kapacitetu razgovarati o stvarima koje se tiču mojeg institucionalnog djelovanja.

A evo da objasnim o čemu se radi konkretno. Dakle, Zaštitnik nema ovlašćenja da se miješa u sudske postupke osim u izuzetnim slučajevima, tako da ja ne bih komentarisao niti pravosnažne sudske odluke, odnosno niti postupke koje se u ovom trenutku vode pred sudskim organima. Ono što mogu da kažem i što mi se čini nužnim da kažem u ovoj situaciji, jeste da skrenem pažnju na priču vezanu za međunarodno humanitarno pravo. Dakle, kada govorim o međunarodnom humanitarnom pravu, moram da kažem da sudovi imaju na neki način dvostruku ulogu u čitavoj ovoj priči i da još jednom podsjetim. Međunarodno humanitarno pravo predstavlja materijalno-pravni osnov presuđenja za crnogorske sudove, dakle, ono je kao takvo primarno, ima primat u odnosu na nacionalno zakonodavstvo. Neću da zalazim u priču oko toga šta čini sadržinu toga prava jer to pravo na neki način definiše i žrtve i vremenski okvir, pa ako hoćete i nacionalni, odnosno institucionalni okvir, koji bi trebalo da bude angažovan u zaštiti lica koja potpadaju pod režim zaštite međunarodnog humanitarnog prava.

Međutim, čini mi se da smo malo pošli van konteksta, jer ovdje ne govorimo, sve do sada nismo govorili o međunarodnom humanitarnom već, čini mi se, više o međunarodnom krivičnom pravu, a to su dva različita konteksta. Dakle, međunarodno humanitarno pravo sa stanovišta materijalno-pravnog izvora sve je u redu, međunarodno krivično pravo ima taj i materijalno-pravni aspekt, a to je definisanje krivičnog djela i kao takvog, materijalnog izvora presuđenja i taj proces sa pravnog aspekta, o kojem je

nešto ranije govorio i Boris, a to je u suštini ono što se dešava. Dakle, pred sudovima međunarodno krivično pravo nije samo grana međunarodnog prava, već, naprotiv, i nešto što obavezuje i nacionalne pravosudne institucije. U tom kontekstu treba da kažem da u Crnoj Gori imamo i jedan, de facto, dvije situacije. Crna Gora je kroz građanske postupke de facto ustanovila da je bilo povrede. Znači, vi imate deportacije i moram da kažem da su kroz te građanske postupke prvi put na velika vrata, slobodno mogu da kažem, u crnogorski pravni poredak ušle i konvencije koje se tiču humanitarnog prava, odnosno Konvencija o zaštiti izbjeglica iz '51. godine.

Takav stav sudova, a imam u vidu zato što sam vrlo dobro pratio tu prvu presudu koja je došla i kasnije praćeni postupci Vrhovnog suda koji je rekao nema potrebe sačekati da se odluči u krivičnom postupku, pa na osnovu toga kasnije tražiti odgovornost države, već je odgovornost države kao takva u tom kontekstu posmatrana i bila je i presuda, a bila je, ukoliko se ja sjećam i koliko imam informaciju, sudskih **promanija** vezanih za deportaciju. U građansko-pravnom kontekstu tu imate de facto priznanje, imate dokaz da se zaista nešto dešavalo, da je bilo žrtava u tom posrednom smislu i da su te žrtve na neki način obeštećene u građanskom postupku. O krivičnom postupku ne bih dalje da komentarišem. Rekao sam i zbog čega.

Druga stvar koja mi je ovdje vrlo značajna i zbog toga vas molim da shvatite da moje sadašnje izlaganje nema strogo ili precizno formalno pravnu terminologiju kada budem govorio o ovim stvarima. Zbog čega je ombudsmanu odnosno, Zaštitniku interesantna sva ova priča? Pa prosto iz razloga što ombudsman ima jednu od tih moralnih obaveza, a to je da ne toleriše netoleranciju. U najmanju ruku. Druga obaveza jeste da ombudsman itekako zna da tolerancija zločina je sama po sebi zločin. Ako je negacija genocida, odnosno holokausta zločin, zašto nama treba toliko vremena da sami sebi priznamo da je negacija nekih drugih zločina iz oblasti humanitarnog ili međunarodnog prava takođe zločin? Institucija ombudsmana na te stvari ne može ćutati, ne na ovaj način, dakle, sa ravnih načela ne može ćutati i ona zaista podstiče tu priču da mi konačno treba da utvrdimo, odnosno treba da imamo taj okvir, slobodno mogu da kažem, ili mentalni sklop jednog društva da shvatimo o čemu se radi.

Vraćajući se na ovu priču, Duško je nešto rekao, ja ću sad da potvrdim iz svog ugla. A to je priča oko toga kako se poima sam zločin. Znači meni se čini da smo mi kao društvo još uvijek nespremni da shvatimo prvo poruku samog zločina, poruku zločina. Sinoć sam u neakvoj, 'ajde da tako kažem, atmosferi, doduše, volim i da radim i da se čuje nešto, čuo u jednom od takvih tih famoznih rijaliti programa, jasno, vrlo jasno poziciju čovjeka koji je bio angažovan u takvim sukobima i koji je vrlo jasno o tome govorio, ali je kao neformalan poslat da u ime formalne institucije obavi posao. Znači, ova priča o kojoj ja pričam jeste činjenica. Da imate tu formalnu stranu zločina, koja je

po nama nesporna. O tome će odlučiti pravosuđe. Međutim, koja je to moralna poruka zločina i još čitavo društvo još uvijek ima vrlo različitu percepciju. Nekome je zločin pravda, nekome je pravda zločin, a mnogima čini mi se još uvijek nije jasno u dubini njihove duše, odnosno, lomi se ova priča oko tog navodnog herojskog zločinu koji je počinjen u ime nekog višeg cilja za koji, sad sam sve više siguran, jednostavno nema definicije u glavi takvoga koji na taj način razmišlja.

To je naprosto potreba da opravdate po bilo koju cijenu ono što se dešavalo u nekoj vašoj avliji, odnosno, da se opravda ono što je krenulo iz vaše avlije. Druga stvar, još da podstaknem i razgovor na ovu temu. Kada govorim o poruci zločina, vrlo često ne treba uopšte čitati između redova. Ona je vrlo jasna. Jeste, mi smo počinili zločin, ali to je za zaštitu i spas naroda našeg. Ta definicija naroda je još uvijek, ta definicija mase, nazovimo je, iz koje proizilazi opravdanje takvog zločina, kod nas je potpuno nejasna. Znači vjerujte mi da je vrlo teško ponekad ustanoviti koja je to kritična masa u kojoj se odvija taj proces u kojem se zločin pravda. I potpuno sam saglasan. Dok ne budemo individuizirali zločin, ova situacija neće ići dalje odavde gdje smo. Svi smo u svojim busijama i svi imamo opravdanje za svoje zločine ili za zločine počinjene iz sopstvenog etnosa ili vjerske pripadnosti, sve do trenutka dok to ne dođe, odnosno, to se ne prelomi na nas same. Posljednje, pravda je vrlo često formalna. I kada govorimo o ovome upravo zbog toga govorim da ne treba, ja ne mogu jednostavno komentarisati niti pravosnažne sudske presude i o tome razgovarati. Ali, to ne znači da je nedostižno. Biće vrlo interesantno i sa aspekta, dakle, ne samo međunarodnog humanitarnog prava nego i sa aspekta drugih pravnih izvora, konkretno Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, ako su, a čini mi se da jesu, pokretani i takvi postupci kako će međunarodni sudovi reagovati u ocjeni ponašanja konkretne države.

Da podsjetim još jednom, nije ova priča krenula samo sa procesom evropskih integracija, odnosno pregovora sa EU. Ne zaboravite i podsjetite se da je prilikom prijema u Savjet Evrope jedan od uslova, između ostalog, bio i okončanje ovih postupaka. Ne advokatišući nikome, tada je predsjednica Vrhovnog suda, čini mi se, gospođa Medenica, koja je tada stupila na dužnost, rekla da se ti postupci moraju okončati u roku od devet mjeseci, što je shvaćeno kao uticaj na rad sudova, a da tom prilikom niko nije vidio šta je pisalo u mišljenju Savjeta Evrope vezanom za prijem u članstvo gdje se već država bila obavezala i rekla da će postupci biti okončani u istom roku. Da li je taj međunarodni ugovor, odnosno, da li su odredbe međunarodnog ugovora, a ponekad, kako kaže profesor Etinski, konkludentne radnje visokih državnih funkcionera izvor međunarodnog prava? Mislim da je Sergej o tome nešto više rekao da bi se morali malo vratiti i na taj aspekt. Koliko je pravosuđe spremno ili nije, opet kažem nije moje da o tome komentarišem. Slažem se, mislim da je izvanredna prilika da se i ovo još jednom podstakne sve što se događa u okruženju, svaki spomen zločina,

svaka nova situacija može vrlo lako da se pretvori u novi fitilj na buretu baruta koje Balkan, htjeli mi to da priznamo ili ne, još uvijek jeste.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Bjekoviću. Činjenica je da postoje pozitivni međunarodni standardi, međunarodna praksa, koja nije u potpunosti poštovana od strane crnogorskih institucija i to nisu samo primijetili ljudi iz civilnog sektora, već je to nešto na šta su ukazali mnogobrojni eksperti, pa čak i članovi Evropske komisije u izvještajima o napretku. Ja bih samo kratko dala riječ gospodinu Sekuloviću, kao kratak komentar na vaše izlaganje, a odmah nakon toga bih riječ dala advokatu Savi Popoviću, zatim gospodinu Srđanu Periću, poslaniku Pozitivne, i dala bih riječ, takođe, nakon toga predstavniku Demokrata Crna Gora. Izvolite.

Sergej Sekulović:

Hvala, Tamara. Znači samo ću minut Siniši da pokušam da objasnim možda malo bliže što sam mislio. Znači Statut, Nirnberški statut predviđa zločine protiv čovječnosti. Osnovna odbrana advokata optuženih njemačkih oficira bila je da se tu vodi po prvi put. Ali Nirnberški statut predviđa zločine protiv čovječnosti. Nirnberški statut, odnosno principi koji su proistekli iz Nirnberškog procesa su osnaženi Rezolucijom Generalne skupštine UN-a. Oni su nesporno dio međunarodnog običajnog prava. Za crnogorske sudove, zločin protiv čovječnosti ne postoji kao dio sistema sve do stupanja na snagu za Crnu Goru Rimskoga statuta, a to ne može tako. I to je suština ove priče.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se Sergeju. Gospodin Bjekoviću, kratak komentar.

Siniša Bjeković:

Znači, nijedna od stvari koje je Sergej izrekao nije bila predmet moga sporenja. Samo sam rekao da ja to ne mogu komentarisati sa stanovišta institucije i ništa više i ništa manje od toga.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Bjekoviću. Advokat Sava Popović se javio za riječ. Gospodine Popoviću, izvolite.

Sava Popović:

Najprije poruka kolege Sekulovića, izlaganje vezano za zločin protiv čovječanstva. Imajući u vidu činjenicu da sam ja bio punomoćnik u Bukovici i da je predmet Bukovica specifičan u nekoliko okolnosti. Prvi da je od ratnih zločina koji su pokrenuti, radi ratnih zločina, jedino u Bukovici su odgovarali za zločin protiv čovječnosti. Ostali su odgovarali za ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Meni je na prvi mah, kad sam vidio tu optužnicu, bilo potpuno to nelogično, jer ti koji su sjedjeli u optuženičkoj klupi ni približno nijesu mogli da odgovaraju za to djelo. To mi je bilo potpuno jasno. Zločin protiv čovječnosti je izašao iz krivičnog djela genocida. Devedesete godine ili prije, za vrijeme SFRJ, on je bio u krivičnom djelu genocida i onda je promjena od negdje krajem devedesetih – napravljeno krivično djelo posebno genocida i posebno krivično djelo zločina protiv čovječnosti. Oni su slični doduše,, otprilike. I tako je to nastavljeno.

E sad ovo što se tiče primjene. I jeste, da su zaključili crnogorski sudovi da se ne može odgovarati, jer u to vrijeme, kad su oni počinili, navodno počinili zločine, nije postojalo krivično djelo zločin protiv čovječnosti. Onda me čudi zašto je tužilac uopšte optužio kad i on sam zna da to nije postojalo. Još je za nešto specifična ta presuda u Bukovici, znate. Oni u Bukovici nijesu odbili tužbeni zahtjev da nije dokazano da su oni to napravili, nego je napravljeno da oni to ne mogu počinuti. Onda su doduše falili nazad, trebali su napraviti koji su djelo počinili. Obično hrvatski sudovi rade na tu floskulu. Ide se, vodi se postupak, ne može se utvrditi da je počinio ratni zločin, ali se utvrdi da je počinio ubojstvo, da je počinio zlostavljanje neko i onda je nastupila apsolutna zastava. Rješavaju. To je u ovom slučaju što se tiče Bukovice tako.

I druga, jedna specifičnost, treća, Bukovice. Ja mislim, za još koju godinu, nijednog oštećenog živog biti neće. Tu su neki recimo stari jedan Šavonja Izlamović, njegova žena Rifa čak i dobili jednu prvostepenu presudu po 10.000 eura. Oni su već umrli ima nekoliko godina. Umiru redom tako. Još što me je iznenadilo, ja pišem, vodim te postupke do kraja. Najgori je postao izgleda mi Evropski sud. Neke su držali po 3-4 godine predstavke. Sad neke preliminarno odbacuju. Znači, to isto nije riješeno, odbacio je 33, 34 stava konvencije, ne znam ni ja, tako. To ne kažem da samo rade ovi, nego rade razni. Običaj da se to desilo prije nastupanja na snagu ili prihvatanja, kada je Crna Gora prihvatila Evropsku konvenciju, znate imate jedan slučaj iz Hrvatske, Juarić protiv Hrvatske, znači ženi u Slavoniji muža su ubili Srbi, na teritoriji pod srpskom kontrolom, i hrvatska država odgovarala da isplati 30.000 eura, iako su se oni logično branili: „Nismo ga mi ubili, nismo držali tu teritoriju pod kontrolom“.

E sad se vraćam drugoj kontroli teritorije ovoga koliko ide ovo nešto u lošem smislu. Vi znate da nijesu riješene žrtve genocida u Srebrenici. Što se tiče odštete, još se ne zna ko bi to trebalo da plati. Nijesu riješena, sistem bosanski stao je na tom. Iako je u Bosni rat

završio bez pobjednika. A ako je rat završio bez pobjednika, a postoje žrtve i postoje ratni zločini. Je l tako? To za sad još nešto u magli stoji. Ovo što se tiče da Crna Gora je nešto napravila u tom smislu, to govorim za deportaciju, to je ispala nelogična situacija. Nijesu kazneno odgovarali, onda su znači isplatili, onda su u stvari kad se na druge predmete gleda i taj predmet bio zastario. Pamтите. To je ovako neminovno pravo. Da je ta deportacija izvršena prije desetak, 20 dana ne bi bilo pravne osnove za odgovornost, iako se radi o teškom zločinu. Vrlo teškom zločinu. Još nešto, što se tiče ove pravne referacije, postoji u UN dokument, jedan iz 2006. postoji iz '85, gdje se pravo obeštećenja žrtvama prizna i da su sve države dužne da to bez obzira koja vlada bila prije, koja bila kasnije, oni to moraju priznati, znate.

Ja sad ne znam, ja sam tu nabacao puno tema. Ovaj je vezan za krivični jedan, ovo dobro Nirnberški okej, iako Nirnberški, to nije ni suđenje praktično bilo. To je bilo nešto. E ovo oko Haškog tribunala. Haški tribunal je odigrao na početku veliku ulogu. To se vidjelo po istraživanjima. Napravili su velika istraživanja, ljudi su davali izjave velike, odgovorne itd. I išlo je donekle dobro. Mislim da se stvar okrenula presudom u predmetima Gotovina i Perišić. Predmetima Gotovina predsjednik Vijeća bio je i predsjednik suda Meron. To je i Jevrej, to je jedini do sad primjer da su, njegovi pripadnici, njegovog naroda doživjeli genocid. To je klasični primjer genocida. I on je tamo, na neki, jedan, nije neprimjeren način lobirao, i tako dalje, i tako je završilo Prvostepeno vijeće tri prema dva. I još nekoliko slučajeva. Tu možemo spomenuti slučaj Slobodana Miloševića. Možemo spomenuti slučaj Vojislava Šešelja, tako da je to oslabilo i prenijelo lošu poruku nama svima. Da je to bilo, do kraja išlo ne bi bilo tako zbog te loše poruke. I onda se sad mi nalazimo u jednoj teškoj situaciji šta da radimo i kako da radimo. Država će se izmaknuti, vrijeme prolazi, nastaju nove okolnosti, novi slučajevi, novi događaji i tu nastaje problem. E to ja bih toliko imao, ne znam ni ja, ima toga dosta, ali eto.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Popoviću, a sada bih riječ dala gospodinu Srđanu Periću, poslaniku Pozitivne. Izvolite.

Srđan Perić:

Meni se jako dopala teza koju je gospodin Vukanović iznosio o prosto potrebi, ideološkom otklonu i da stvari nisu crno-bijele i naravno svako je govorio iz ugla polja koji posmatra. Ja ću samo posmatrati iz ugla, 'ajde da kažem političkog ambijenta. Ni tu stvari nisu crno-bijele. Treba biti otvoren.

Vi ne možete da podijelite čak ni vlast i opoziciju po tom osnovu. Činjenica je da je manji dio vlasti imao vrlo korektnu i, rekao bih, časnu ulogu devedesetih godina. Isto tako danas u cijeloj opoziciji ne možete reći da postoji taj otklon od dešavanja devedesetih. A s druge strane, gospodin Šarkić je govorio o tome da u vlasti imate restlove, zapravo aktere dešavanja iz devedesetih godina. Ja stvarno moram da kažem da je meni bilo neobično interesantno prilikom jednog političkog, 'ajde da kažem, pregovaranja, kako god, neću imenovati, svako će znati o čemu govorimo. U jednom sporazumu stranka kojoj pripadam je stavila jasno da mora da se osudi zločin, i da se mora uspostaviti, da mora postojati saradnja sa susjednom državom. Situacija u koju smo mi kao političari tada došli jeste pitanje zašto to postavljate, pa vi to zapravo tražite da ljudi odbiju kao mogućnost razgovarati. Pazite, to dobijate od ljudi koji su imali itekako časnu ulogu devedesetih. Naravno, politički da li je to bilo dobro, ne, ne ulazim u to. Ali dok god ne postoji konsenzus da je to, da su devedesete loše, ja se bojim da ćemo imati veoma širok problem, nije problem u ovoj sobi. Ja sam siguran, ni kod koga od učesnika za ovim stolom ne vidim problem. Ali problem je van. I on može da se prećuti, najčešće se prećutkuje. Meni je interesantno, to je stih jednog Sarajlije koji je rekao: „Teže su mi od granata posledice rata“.

Ali jeste, jeste činjenica da zbog ovog ili onog političkog kompromisa, da su svi bili negdje spremni, svi zapravo značajan broj je bio spreman da kaže: „Okej, to je nešto što, 'ajde idemo dalje, ne možemo da robujemo tome“. I ja se bojim da se to sad dugoročno vraća kao bumerang i kao problem iz kojeg je teško izaći. Evo, neću pominjati ime, ali isto moram da kažem da je meni vrlo neobično da specijalni tužilac ima preča posla danas od ovoga. Evo vjerujte, i ja sam imao neke obaveze i pripadam generaciji mladih političara, koja nije bila involvirana u te negativne procese, čak ni biološki nije ni mogla ali ne, nisam ni suštinski da kažem, ali malo je neobično da ovo danas nije njegov prioritet. Ne govorim personalno nego sa stanovišta pozicije koju obavlja. I negdje jeste ovo sve vrlo spor proces, ali dok god ne bude postojala platforma da su devedesete apsolutno loše i apsolutno neprihvatljive i da to ne može da se tumači kao herojski čin, koje je već pominjano, imaćemo problem i time završavam. Uvijek će biti krug ljudi koji će prepoznati da je zlo zlo, ali razgovor između tih ljudi koji su svjesni te činjenice je dobar, ali opet kažem, problem je uvijek van tog kruga ljudi koji su to prepoznali. Tu mislim da treba puno raditi, da je to užasno spor proces, dodatno usporen jer smo bili spremni na političke kompromise zarad čijih procesa, koji se opet na kraju nisu dogodili i ovaj skup stvarno nekako doživljavam u tom pravcu i mislim da je dobro da postoji više ovakvih skupova. Sam podatak da interesovanje medija nije na tom stepenu za ovu vrstu skupa, govori samo po sebi da se to otprilike negdje doživljava kao: „Okej, to je apsolvirano, idemo dalje“. A nije. Hvala.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se Periću. Prije nego što dam riječ predstavniku Demokrata Crne Gore, dala bih riječ gospodinu Zekoviću, članu Koalicije kao kratak komentar.

Aleksandar ZekovićEKOVIĆ:

Hvala, Tamara. Evo kratko ću ja. Samo me dotaklo ovo izlaganje gospodina Perića koje u osnovi podržavam i mislim da je ukazano na nekoliko važnih stvari. To je, to su činjenice da mi nemamo dovoljnu političku kondiciju da ove teme izvedemo do kraja. I to mi je drago, što je takva vrsta priznanja upravo došla od nekog ko je aktivni učesnik političkih procesa. Ja sam prvo, u mom prvom izlaganju kazao da nismo dovoljno iskoristili ovu temu u političkim procesima u kojima smo učestvovali. A posebna odgovornost za to je na onima koji su bili dio političke elite, koji su doprinosili kreiranju zakona, procedura, i tako dalje, i koji su mogli doprinijeti da brojne teme koje zagovoramo, civilno društvo, budu vidljivije i ono što je mnogo važno da imamo održiva rješenja. Svima nam je stalo, posebno zbog ovih da kažem širih interesa, u koje svakako spada članstvo u EU i članstvo u NATO. Zbog kojih smo možda nekada i ove teme sklanjali s dnevnog reda i pokušavali da suzimo, da kažem, prostor onima koji se protive ovim procesima. Ali ipak to je gospodin Rastoder kazao šta je danas antiratni pokret. Treba li sve da zaboravimo što je bilo?

Činjenica je, evo, danas smo se okupili oko REKOM-a, i manje više uvijek kada se okupimo oko inicijativa REKOM-a u tim situacijama razgovaraju antiratni aktivisti. I to je slabo, civilno društvo, i političkih partija predstavnici i medijski djelatnici i tako dalje i tako dalje. Onda bi bilo dobro da političke partije dodatno osnaže Inicijativu za REKOM. Koaliciju za REKOM u Crnoj Gori. Da to postane prostor našeg, da kažem, stalnijeg dijaloga o ovoj temi, a ne samo kad imamo ove vrste debata pa se podsjetimo na ovo. Kroz to moramo poslati poruku javnosti ono što je primjetno odsustvo pažnje medija. Moramo poslati poruku javnosti da ovo nije zaboravljena tema. I gospodin Rastoder je kazao prošlost ne smijemo zaboraviti. Ne smijemo zaboraviti. Nikako zarad budućnosti. Ja čak mislim da ona ima direktan uticaj na razvojnu komponentu.

Svi zaboravljamo da u Dubrovniku postoje određene table koje ukazuju na odgovornost Crnogoraca, je li tako? To je grad koji je izuzetno turistički posjećen. Niko ne postavlja pitanje da li ima osnova za postavljanje takve table. Da li će možda nekad neko tražiti i sudsku zaštitu zbog čega mu se ta **motorna** na neki način pominje? Da li to ima uticaja na naš razvoj kada govorimo u smislu koliki broj turista od tih tamo koji to pročitaju stvarno imaju želju da posjete tu Crnu Goru? To su prosto neke teme koje treba sa te razvojne strane da nas zanimaju. Da li crnogorska policija, da 25 godina ih tuže, bi imala ovaj epitet ovakve policije? Zašto ne bi konačno imali taj simbolički čin

diskontinuiteta da ovim što se događalo kad je riječ o učešću rezervnog sastava prema Dubrovniku, deportaciji? To je takođe i gospodin Rastoder rekao i izuzetno mi je drago što se na to podsjećamo svi. Torture nad političkim protivnicima koji su se dešavali u periodu '91. do '95-'96, i tako dalje, ali ja bih rekao i kasnije. Moramo pokazati širinu i principijelnost. Sjetimo se 2007. isključivo je civilno društvo reagovalo i to veoma ozbiljno i ja bih rekao da je to jedna od ozbiljnijih građanskih inicijativa uspješno realizovanih u Crnoj Gori. Sjetimo se Internacionalne liga humanista. I upravo dodjele priznanja za one koje su možda bili, nosioci takve ratne politike. I šta su doživjeli oni u koje spada, koji su pružili protivljenje tome? Ko je pružio podršku? Pružili su isključivo civilno društvo i nezavisni mediji. Nijesu nažalost političke partije koje su imale antiratni kapital. Čutale su. Zbog širih interesa. A mogu reći, moj život od 2007. nije ni nalik kvalitetu koji sam vodio do 2007. U svakom mogućem smislu. To je prosto – tu širinu i principijelnost moramo da pokažemo u svakoj situaciji. Zato zagovaram da je izuzetno važno da oslobodimo crnogorsku policiju hipoteka prošlosti i izuzetno je važno da se desi taj čin izvinjenja. Svima će nam nekako biti lakše. To je naša policija. To je naša institucija. I suočavanje s prošlošću ne treba da započnemo samo mi kao pojedinci, nego treba da započnu i naše institucije. Šta su one radile u periodu kada su mogle da rade mnogo drugačije, mnogo profesionalnije i kada nije moralo da dođe do ovakvih kršenja prava? Hvala vam.

Tamara Milaš: Zahvaljujem se gospodinu Zekoviću. Evo polako probijamo termin koji smo dobili za ovu debatu. Sada riječ dajem predstavniku Demokrata Crne Gore. Izvolite.

Duško Stijepović:

Hvala. Dame i gospodo, učesnici okruglog stola, ja sam Duško Stijepović. Imam čast da vas pozdravim ispred, kako je već najavljeno, Demokratske Crne Gore. I da dam svoj osvrt na veoma važnu temu koja se, po našem mišljenju, suviše rijetko poteže i stavlja u fokus interesovanja. Biću prilično kratak. Otkako je svijeta i vijeka ljudi su bili usmjereni jedni na druge u prevazilaženju problema i unapređenju uslova života. To se nije promijenilo ni kada su uvedene administrativne granice između njih. Naprotiv. Samo je saradnja dignuta na nivo onih koji su ih predstavljali. Zato još sa ustanavljanjem prvih država, njihovim predstavnicima je postalo jasno da bez otvorenosti, prevashodno prema komišijama, nije moguće ostvariti ni osnovne interese građana koje predstavljaju. Mi u Demokratskoj Crnoj Gori poseban akcenat stavljano na nephodnost još aktivnije povezujuće politike dobrosusjedske odnosa. Imajući u vidu ukupnost tragedije, koja je kroz ratne sukobe devedesetih godina prošlog vijeka zadesila prostor bivše Jugoslavije, pomirenje i održavanje trajnog mira, nezamislivo je bez ispunjenja ciljeva koje je Inicijativa za REKOM pred sebe i sve nas postavila.

Za Demokrate je nespojivo zalaganje za pomirenje sa manje ili više maskiranim odbijanjem da se formira regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava počinjenih na prostoru bivše SFRJ od 1991. do kraja 2001. godine. Crna Gora u liku tadašnjih predstavnika, od kojih su mnogi i danas u istim i sličnim foteljama, dodaću nažalost, nosi ne baš lak teret učešća u nekim nemilim događajima u pomenutim periodu, ako ne individualna ili komandna, onda se odgovornost tadašnje i sadašnje vlasti sastoji makar u manje ili više primjetnom vezivanju ruku pravosudnih organa i njihovom onemogućavanju da se ratni zločini rasvijetle i time žrtve i njihove porodice dobiju najveću satisfakciju, mnogo vredniju od bilo kakve materijalne odštete.

Istovremeno, Crna Gora bi time na potpuno čistim osnovama oslobođena balasta prošlosti bila spremna da relaksirano radi na unapređenju svih oblika saradnji sa državama u regionu. Ovo, kako se često pogrešno shvata, pak ne znači da se krene u lov na vještice, jer nam je dovoljno ljudi koji su, ispostavilo se kasnije, okrivljeni nevini na koje se očigledno nespretno htjela svaliti krivica za određene ratne zločine. Na ovaj način, koji smo imali priliku da vidimo u slučaju deportacija, svi su i sve je na gubitku. I tužilac, i okrivljeni, i porodice žrtava, i porodice okrivljenih, i država zbog ogromnog iznosa odštetnih zahtjeva, zbog neosnovanog pritvora, ali i zbog nezavršenog posla i povjerenja u pravosudne organe i na kraju samo pomirenje. Zbog svega navedenog veoma je važno da se pored političkih elita, naročito na zvaničnom predstavničkom nivou, povede ozbiljan dijalog u okviru civilnog društva država u regionu jer su članovi tzv. nevladinog sektora mnogo objektivniji i spremniji za utvrđivanje šta nam se to desilo u prošlosti, budući da su rasterećeni pomenutih hipoteka. Pored toga i političke partije sa mladim novim licima otvorenog uma i čistih biografija mogu dati nemjerljiv doprinos procesu pomirenja i ponovnom stvaranju nekada čvrstih ekonomskih veza, te time trasirati put ka srećnijoj budućnosti i zadovoljnim generacijama u njoj koje ne zaslužuju da im se u nasljeđe ostave repovi, najblaže rečeno, loših odluka, loših vlasti iz prošlosti.

Međutim, najveća odgovornost da se pomenuto sprovede u djelo je na onima kojima je to i formalno pripadajuće, vladama i drugim zvaničnim organima bivše SFRJ. Lijepo je imati ideju, lijepo je, korisno je uobličiti tu ideju, iznijeti je, ali ukoliko se mnogo obilnije u njenu realizaciju ili makar bezuslovno, ne uključe oni kojima je to jedna od nadležnosti, ne bi trebalo da smo previše optimisti. Za Demokratsku Crnu Goru nije prihvatljivo da se bilo šta od navedenog radi kako bi se dobio štrik sa nekih međunarodnih adresa. Ne. Ovakve inicijative su u dugoročnom interesu i pomirenju naših građana i stabilnosti našeg regiona. Ipak, ako već kod vladajućih stranaka ne postoji samosvijest o nasušnoj potrebi čišćenja iza sebe i kretanja naprijed, tzv. gledanja

u budućnost kroz svodenje računa iz prošlosti, kako nam se ona ni izbliza ne bi ponovila, onda je dobrodošao svaki formalni i neformalni podsticaj, da ne kažem, uticaj sa strane. Tim prije što mi u Crnoj Gori imamo iskustvo da se nešto sa mrtve tačke pomjeri jedino u slučaju direktnog zahtjeva one međunarodne organizacije, tj. naddržavne tvorevine čijem članstvu težimo. Hvala.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Stijepoviću, a posebno se zahvaljujem zbog podrške REKOM-u. Sada bih kratko dala riječ gospodinu Zoranu Mikiću, historičaru, predstavniku URA. Gospodine Mikiću, izvolite.

Zoran Mikić:

Hvala, Tamara. Prije svega da se zahvalim organizatoru na pozivu u ime Građanskog pokreta URA. Ja ću pokušati više da iznesem svoj lični stav, nego stav partije kojoj pripadam. Miloš je počeo tu priču, a evo i gospođa Uljarević je to naglasila da Crna Gora nije spremna da se suoči sa prošlošću.

Činjenice i praksa to zaista i dokazuju. Iako je fokus današnje priče događaji iz devedesetih, ja bih samo vratio priču na neke ranije događaje, koje historijska nauka nije na valjan način ni istražila, niti omogućila javnosti da sazna nešto više o tim događajima. Dakle, događaji poput nasilnog pokrštavanja Muslimana i Bošnjaka 1913.. godine, događaji iz Drugog svjetskog rata poput zločina u selu Doli u Pivi, poput zločina u selu Velika 1944. godine, teme poput Infobiroa, u potpunosti su neistražene u crnogorskoj nauci, a osim toga većina ovih tema nema mjesta, za većinu ovih tema nije bilo mjesta u historijskim udžbenicima. Dakle, to nam pokazuje da Crna Gora još uvijek nije spremna da se suoči sa prošlošću, a ako se ne suočava sa događajima koji su se dogodili prije 50 ili 100 godina kako da se suoči sa ovim događajima, koji su se dogodili prije 25 godina. Miloš je pomenuo da profesori historije, nažalost, ne predaju dovoljno učenicima događaje poput raspada SFRJ. Više je faktora koji utiču na to, osim onoga koji je Miloš pomenuo, da se ti događaji uglavnom predaju na kraju školskih godina, činjenica je da se na zvaničnim katedrama za historiju u Crnoj Gori na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, ali ni u regionu, još uvijek ne proučava raspad Jugoslavije. Historija Jugoslavije koja se proučava u Nikšiću na katedri za historiju, završava se sa 1989. godinom. U Srbiji, ja vjerujem do 1991. je nastavni plan i program za historiju Jugoslavije.

Tako da, s obzirom da se ljudi koji trebaju da predaju djeci te događaje, ne obučavaju na zvaničnim katedrama da to rade, pitanje je na koji način oni mogu da predaju te događaje učenicima. Ovo što radi organizacija EUROCLIO kroz dodatne kurseve, obuke edukatora, odnosno nastavnika istorije je pravi put da profesori istorije koji su i kod nas i u regionu opterećeni stereotipima i mitomanijom, oslobode se tih, 'ajde da kažemo, stega i počnu učenicima da predaju jednu priču koja će doprinijeti pomirenju, jer ukoliko sami profesori istorije ne budu sposobni da to izvode na valjan način, doći ćemo u problem da će i buduće generacije biti zatrovane mržnjom, što nije pravi put.

Dakle, ja smatram da prije svega, osim naravno svega ovog što smo čuli od kolega pravnika, istorija kao predmet koji osim obrazovnu, ima i vaspitnu funkciju, mora dobiti mnogo veći značaj, i državne institucije bi trebale da više pažnje posvete tome da bi makar buduće generacije oslobodili ovih stereotipa, koji su danas prisutni u crnogorskom društvu i prije svega, moramo raditi svi na tome, da se kod mladih ljudi razvije kritička svijest jer u našem regionu je nekako stav da se negiraju žrtve drugih naroda, a ističu u prvi plan i potenciraju žrtve vlastitih naroda i velikih problema. Tako da su profesori istorije ti koji moraju raditi na razvijanju kritičke svijesti kako društva tako i kod mlađih generacija, jer do pomirenja u regionu može dovesti samo poštovanje ličnog dostojanstva svih žrtava rata. Toliko. Hvala.

Tamara Milaš:

Zahvaljujem se gospodinu Mikiću, a ja koristim priliku da ukratko predstavim i Zbornik Koalicije za REKOM.

Dakle, Zbornik sadrži izlaganja, diskusije i komentare predstavnika institucija, vjerskih zajednica, nevladinih organizacija, umjetnika i drugih o postignućima i preprekama u suočavanju sa prošlošću i pomirenju, kao i ispovijesti žrtava, učesnika i učesnica Devetog i Desetog foruma za tranzicionu pravdu, koju Koalicija za REKOM organizuje na godišnjem nivou.

Takođe, mi smo za vas pripremili i tekst Erika Gordija, profesora Univerzitetskog koledža u Londonu, koji se odnosi na pomirenje u Jugoistočnoj Evropi i EU i vi te materijale imate na vašim stolovima i možete ih uzeti sa sobom za dalje izučavanje.

Ja bih se zahvalila svim učesnicima na današnjoj debati, jer ste zaista svojim doprinosom doveli do toga da ovaj događaj poprimi oblik jedne prave debate. Nažalost, nismo imali više vremena, ali sam sigurna da ćemo tu priliku imati tokom 2016. godine kada ćemo nastaviti sa ovim debatama jer, kao što sam kazala, ova debata jeste samo jedna od 15 debata koje će se organizovati na regionalnom nivou, a koja, prije svega,

ima za cilj da se ovako bitne teme suočavanja sa prošlošću i pomirenje dovedu u fokus.
Hvala vam puno i vidimo se nekom drugom prilikom.